

KOPALNIA RUDY ŻELAZA „ALEKSANDER 20” W UJKOWIE STARYM KOŁO BOLESŁAWIA

Wiesław KOTARBA

Muzeum Miejskie „Szttygarka”, ul. Legionów Polskich 69, 41-300 Dąbrowa Górnicza.

*historia górnictwa, ruda żelaza, kopalnia „Aleksander 20”,
Ujków Stary, Zagłębie Dąbrowskie*

Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, w Ujkowie Starym koło Bolesławia, eksploatująca rudę żelaza na terenie nadania „Aleksander No. 20”, graniczącego z nadaniem „Triumwirat”, była kopalnią niewielką. Na obszarze tego nadania prowadzono roboty górnicze dużo wcześniej zanim rozpoczęto wydobywanie rudy żelaza. Świadczą o tym stare lokalne nazwy, jak stare kopalinny „Wiśniowska”, „Złota góra”, Michalska hałda. Kopalnia „Aleksander 20” pełniła istotną rolę w kształtowaniu się świadomości ludności na tym terenie w początkach tworzenia się społeczeństwa industrialnego. Dotychczas zebrane informacje w Archiwum Państwowym w Katowicach pozwoliły na częściowe odtworzenie historii wydobywania rudy żelaza w tym rejonie Zagłębia Dąbrowskiego. Niestety zespół akt Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich, w którym spodziewano się znaleźć dodatkowe materiały na temat kopalni „Aleksander 20”, nie jest aktualnie dostępny.

1. Wstęp

Przy opracowywaniu materiałów na temat kopalni rudy żelaza „Triumwirat” napotkano dokumenty dotyczące końcowego okresu istnienia kopalni „Aleksander 20” w Ujkowie Starym. Pozwoliły one na przedstawienie historii zakładu, który działał od 28.02.1920 r., kiedy to zawarto umowę pomiędzy Towarzystwem Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich w Sosnowcu a Piotrem Ziębą, przedsiębiorcą górniczym (Zięba, 1920). Towarzystwo Sosnowieckie było właścicielem nadania na galman i blyszcz ołowiu „Aleksander No. 20”, nadanego w 16.06.1870 r. Zwrócić należy uwagę, że nadania na rudę żelazną Towarzystwo nigdy nie miało, ani też starań w tym kierunku nie czyniło (Aleksander 20..., 1870a, b). Mimo tego już od 1908 r. udokumentowane jest wydobywanie rudy żelaznej przez Piotra Ziębę, co prawda pośrednio, bowiem 11.04.1920 r. Zarząd Kopalni Galmanu w Bolesławiu należący do Towarzystwa Sosnowieckiego stwierdził, że na kopalni Piotra Zięby od dwunastu lat wypadku nie było (Aleksander 20..., 1920b). Istniała więc prawdo-

podobnie wcześniejsza umowa, którą, po odzyskaniu niepodległości, odnowiono w 1920 r., a zakończenie rejestracji kopalni nastąpiło w maju 1920 r. W styczniowym zestawieniu wydobywania za ten rok jest zanotowany zapas rudy w ilości 1364,72 t, przy wydobywaniu w 1921 r. wynoszącym 794 tony (Aleksander 20..., 1920a, 1921). Wynika z tego, że zapas ten gromadzono najprawdopodobniej dłużej niż jeden rok, a powstał prawdopodobnie z powodu braku możliwości sprzedaży rudy. Nie udało się dotrzeć do danych dotyczących wydobywania rudy żelaznej w części nadania „Aleksander No. 20” z lat wcześniejszych. Być może takie dane będą dostępne w nieopracowanych jeszcze zasobach archiwalnych Towarzystwa Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich.

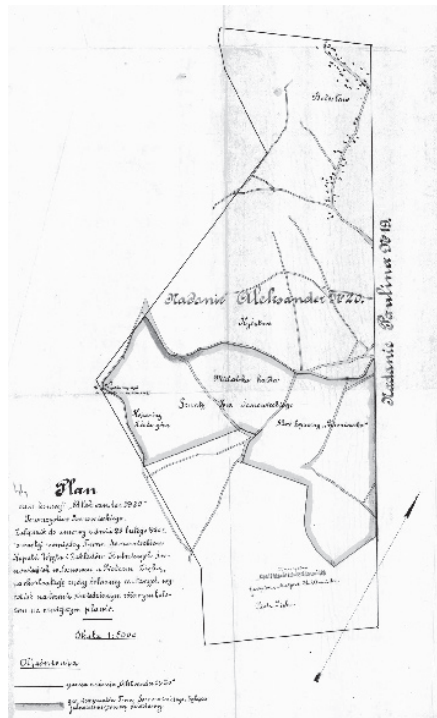
2. Eksploatacja rudy żelaznej w nadaniu „Aleksander No. 20” przez Kopalnię Rudy Żelaza „Aleksander 20” w Ujkowie Starym

Na planie stanowiącym załącznik do umowy dzierżawy części nadania Towarzystwo Sosnowieckie wyraźnie określiło zgodę na wydobywanie rudy żelaza ze starych wyrobisk (ryc.1). Niestety na temat starych wyrobisk nie ma zapisów w umowie pomiędzy Towarzystwem Sosnowieckim a Piotrem Ziębą (Zięba, 1920). O eksploatacji górniczej w 1920 r. świadczy również spis pracowników sporządzony na żądanie Inspektora Pracy i zatwierdzony przez Urząd Górniczy w Dąbrowie Górniczej (Aleksander 20..., 1920b). Znamy dosyć dobrze końcowy okres eksploatacji rudy żelaza na kopalni „Aleksander 20” to znaczy za lata 1920–1925. Kopalnia była wtedy własnością Spółki Piotra Zięby, który jednocześnie zarządzał kopalnią i Leonarda Bardonia, przedsiębiorcy górniczego z Olkusza. Wydobywanie prowadzono za pomocą dwóch pochylni Nr 2 i Nr 3, które udostępniały poziomy do głębokości 14,5 m (pochylnia Nr 2) i 36,0 m (pochylnia Nr 3) (ryc. 2). Początkowo eksploatacja prowadzona była również metodą odkrywkową.

Po urobieniu rudy i przewiezieniu jej do pochylni, transport na powierzchnię realizowany był przy pomocy kieratów napędzanych siłą jednego konia. Większość wydobywania uzyskiwano podczas urabiania gniazd rudy mieszczących się w dolomicie. Pamiętać należy, że kopalnia obywatela się, oprócz kieratów służących do transportu, bez jakichkolwiek maszyn (Aleksander 20..., 1924a), nie było więc mowy o zejściu na poziomy poniżej poziomu wodonośnego.

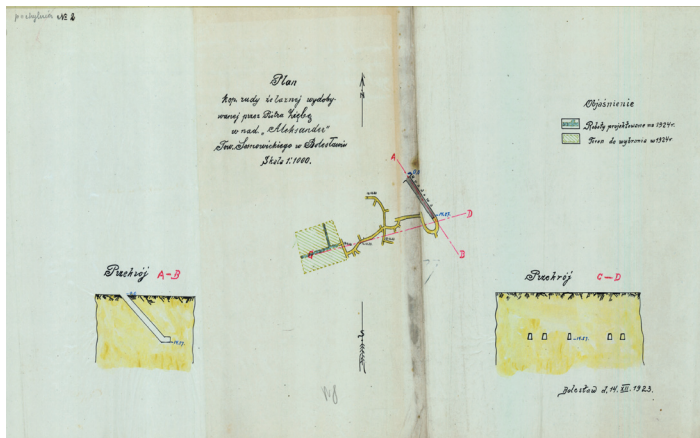
Szerokość chodników w świetle wynosiła przy stropie 1,20 m, a przy spągu 1,50 m. Strop wykładano palami powalowymi (stropnicami) o średnicy 6–8 cm, zagęszczanymi w razie wzrostu ciśnienia górotworu. Przewietrzanie następowało w sposób naturalny, a wyrobiska oświetlano lampami karbidowymi (Aleksander 20..., 1924b).

Wybieranie gniazd rudy prowadzone było pasami od dołu, po podsadzeniu wybranego uprzednio pasa skałą płonną (Aleksander 20..., 1924b). Wybierano wtedy wyższy poziom kładąc na podsadzce legary, na których budowano odrzwia górnego chodnika. Transport rudy chodnikami i pochylniami odbywał się wózkami o wymiarach 1,10 m (długość), 0,95 m (szerokość) i 0,5 m (głębokość) po torach

Ryc. 1. Plan części koncesji „Aleksander No. 20” Towarzystwa Kopalni i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich dzierżawionych przez Piotra Ziębę (Arch. Państw. w Katowicach, sygn. 840/173, s. 54)

Fig. 1. The plan of a part of a concession for a mining charter “Aleksander No. 20” Sosnowiec Mining and Steelworks Association that was leased by Piotr Zięba (The State Archiv, Katowice, sign. 840/173, p. 54)

Ryc. 2. Plan Kopalni Rudy Żelaznej w nadaniu „Aleksander No. 20” eksploatowanej przez Piotra Ziębę (Arch. Państw. w Katowicach, sygn. 840/173, s. 118)

Fig. 2. The plan of the iron ore mine in the charter ‘Aleksander No. 20’ that was exploited by Piotr Zięba (The State Archiv, Katowice, sign. 840/173, p. 118)

o rozstawie 400 mm (Aleksander 20..., 1924b). Pojemność takiego wózka wynosiła około 0,5 m³, a masa ładunku około 400–450 kg. Przy wylocie z pochylni Nr 3 wybudowany był budynek z drewna służący jednocześnie za magazynek i kantor (biuro).

Kopalnia była zbudowana i zarządzana w sposób minimalizujący koszty. Konieczność wybierania rudy występujące w formie gniazd wraz z bardzo ograniczonymi możliwościami robót poszukiwawczych, realizowanych wyłącznie przy pomocy chodników badawczych, powodowała niestety silną zmienność wielkości wydobywania, a w konsekwencji zbytu rudy.

3. Górnicy i warunki ich pracy

Kopalnia „Aleksander 20” była kopalnią małą, zatrudniającą maksymalnie 62 osoby. Sądząc po listach pracowników i ich nazwiskach, zatrudniani byli członkowie rodzin lub osoby powiązane rodzinnie. Była to procedura bardzo często spotykana w zawodzie górniczym, gdzie umiejętności oraz możliwość zatrudnienia przekazywano z pokolenia na pokolenie. Mamy więc zatrudnionych członków rodzin: Skorusów, Lorków, Furmanów (Aleksander 20..., 1920a). Roboty górnicze prowadzone były przez dozorców górniczych: Antoniego Lorka, który nadzorował prace w rejonie pochylni Nr 3 oraz Ignacego Suwalskiego pracującego w rejonie pochylni Nr 2 (Aleksander 20..., 1924a, b).

Roboty przygotowawcze w dolomicie prowadzone były bez użycia jakichkolwiek maszyn, a tylko przy pomocy materiału wybuchowego. Otwory wiercone były ręcznie, przy pomocy świdrów i wybijkaków. Wpływało to na niski poziom wydobywania i powodowało również konieczność drastycznego obniżania stawek dla robotników. Na kopalni zatrudniano także stosunkowo dużą ilość kobiet i dziewcząt w wieku 16–18 lat. Spowodowane było to możliwością zaoferowania im niższych stawek niż mężczyznom na podobnych stanowiskach. Biorąc pod uwagę, że przez wiele lat kopalnia zatrudniała około 30 osób, a później przy eksploatacji dwoma pochylniami około 60 osób, stanowiła ona jeden z większych zakładów pracy w okolicy. Zmuszony do minimalizowania kosztów Piotr Zięba starał się uczciwie traktować swoich pracowników, jednak stawki jakie oferował były bardzo niskie ale stanowiły mimo wszystko alternatywę dla uprawiających piaszczyste i kamieniste grunty rolników. Wejście do spółki Leonarda Bardonia, przedsiębiorcy o niezbyt dobrej opinii, uważanego wręcz za spekulanta, spowodowało, że w końcowej fazie istnienia kopalni Piotr Zięba wycofał się ze spółki. Warunki pracy i płacy pracowników kopalni natychmiast się pogorszyły, a kopalnia w krótkim czasie została zatrzymana i nie została uruchomiona ponownie.

4. Wnioski i podsumowanie

W 1920 r. Towarzystwo Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich, wydzierżawiło Piotrowi Ziębce część swojego nadania na galman i błyszcz ołowiu „Aleksander No. 20” pod eksploatację rudy żelaza. Należy zaznaczyć, że Towarzystwo

takiego prawa nie miało i zgodnie z obowiązującymi zasadami, mogło wydobywać jedynie minerały, o które starało się przy wyjednywaniu nadania. Nigdy nie podjęto starań o zmianę nadania, aby obejmowało ono także rudę żelaza. Stan ten trwał do zakończenia eksploatacji w 1925 r. Brak reakcji ówczesnych Urzędów Górniczych zaskakuje, tym bardziej, że znane są przykłady bardzo zdecydowanych reakcji władz w stosunku do innych kopalń tego rejonu.

Kopalnia „Aleksander 20”, a właściwie nadanie „Aleksander No. 20”, dzierżawione co najmniej od 1908 r. przez przedsiębiorcę górniczego Piotra Ziębę z Krzykawy była, jak już wspomniano, kopalnią małą. W początkowym okresie wydobywanie przeprowadzane było metodą odkrywkową, a później zaczęto drążyć pochylnie udostępniające złoża leżące głębiej. Z uwagi na koszty nie próbowano nawet badać złoża leżącego poniżej horyzontu wodonośnego. Eksploatacja w kopalni „Aleksander 20” zatrzymała się na głębokości około 36 m od powierzchni terenu.

Metody wydobywania nie różniły się zbyt od tych stosowanych kilkadziesiąt i kilkaset lat wcześniej, może poza stalowymi narzędziami i użyciem materiałów wybuchowych. Dla przedsiębiorców górniczych inwestycja w kopalnię była więc swoistą ruletką i tylko wieloletnie doświadczenie górników i dozoru górniczego pozwalało, w przybliżeniu, wyznaczać kierunki biegu chodników poszukiwawczych. Brak kapitału na działalność był podstawową bolączką ówczesnych przedsiębiorców górniczych. Często trudności z pozyskaniem kapitału prowadziły do zaprzestania wydobywania i porzucania kopalń. Dodatkowo dochodził do tego brak rozeznania zasobów, zmienna koniunktura w przemyśle hutniczym oraz polityka fiskalna, a wszystko to powodowało bardzo częste bankructwa przedsiębiorców górniczych.

Jednak istnienie przez wiele lat na terenie Ujkowa Starego zakładu przemysłowego spowodowało istotne zmiany w świadomości społeczności wsi, pokazało alternatywę wobec pracy na roli i możliwość zatrudnienia dla kobiet. Oferta ta była na tyle interesująca, że Ujków Stary, Krzykawa i okoliczne wsie posiadające bardzo słabe gleby, stały się źródłem wykwalifikowanej kadry robotniczej i niższego dozoru dla okolicznych, większych, kopalń i hut.

Literatura

- ALEKSANDER 20, 1870a. *Odpis nadania na galman i błyszcz ołowiu „Aleksander No. 20”* (odpis w języku rosyjskim). Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 27–31. Dąbrowa Górnicza.
- ALEKSANDER 20, 1870b. *Rejestr pomiarowy nadania górniczego na galman i błyszcz ołowiu „Aleksander No. 20”* (odpis w języku rosyjskim). Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 34–43. Dąbrowa Górnicza.
- ALEKSANDER 20, 1920a. *Zaświadczenie Zarządu Kopalni Galmanu w Bolesławiu należący do Towarzystwa Sosnowieckiego*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 334. Dąbrowa Górnicza.
- ALEKSANDER 20, 1920b. *Lista robotników i urzędników kopalni rudy żelaza „Aleksander” w Ujkowie Starym wraz z ich członkami rodzin*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 315 i 324. Dąbrowa Górnicza.

- ALEKSANDER 20, 1921. *Sprawozdanie miesięczne kopalni rudy żelaznej „Aleksander” w Starym Ujkowie należącej do Piotra Zięby w Krzykawie za miesiąc styczeń 1921 roku*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173, 309–310. Dąbrowa Górnicza.
- ALEKSANDER 20, 1924a. *Kopalnia Aleksander 20 w Ujkowie Starym – Vademecum*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 106. Dąbrowa Górnicza.
- ALEKSANDER 20, 1924b. *Kopalnia Opis robót górniczych do projektu na rok 1924*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 117 i 120–124. Dąbrowa Górnicza.
- ZIĘBA, P., 1920. *Umowa z dnia 28 lutego 1920 roku o dzierżawę części nadania górniczego „Aleksander No.20”, pomiędzy Towarzystwem Kopalń i Zakładów Hutniczych Sosnowieckich w Sosnowcu, a panem Piotrem Ziębą, przedsiębiorcą górniczym*. Archiwum Państwowe w Katowicach, Okręgowy Urząd Górniczy, Kopalnia Rudy Żelaznej „Aleksander 20”, sygn. 840/173: 45–52. Dąbrowa Górnicza.

THE SMALL IRON ORE MINE “ALEKSANDER 20” IN UJKÓW STARY NEAR BOLESŁAW

*the history of mining, iron ore, “Aleksander 20” mine,
Ujków Stary, Zagłębie Dąbrowskie*

The small iron ore mine “Aleksander 20” in Ujków Stary near Bolesław was situated in the location of a mining charter “Aleksander No. 20”, directly adjacent to the charter “Triumwirat”. Mining in this location had been undertaken well before the first recorded date in 1920 which is documented not only in the intangible memory of local landowners but also preserved in the old names of locations derived from mining nomenclature. Old mine “Wiśniowska”, “Złota góra”, and Michalska spoil heap are the evidence of old mining exploitation in this region that from the 20s was a domain of two industrial entrepreneurs Zięba and Bardoń. Zięba was an accomplished mining businessman who was well known and respected in the industry. Bardoń, on the other hand, was an entrepreneur and a man with assets, capable of collecting the required funds. The research into the history of the Mine “Aleksander” was crucial for better understanding of its role in creation and development of a new identity of the “industrial society” between the local landowners. The collected information also allowed not only for the recreation of the history of exploitation of the iron ore in the region of Zagłębie Dąbrowskie, but also for a better insight into the administrative processes in the first years after Poland regained its independence after 123 years under Partitions. Based on an example of a relatively small mine, we are able to trace the influence such small enterprises had on local community and hence the living conditions of its employees. Although of an insignificant size, the Mine “Aleksander” employed a significant proportion of the local population.